

УДК 323.15 (477)

Н. Шипка

Львівський інститут Сухопутних військ
Національного університету «Львівська політехніка»**ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНОСТІ В НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ ТА ШКОЛАХ**

© Шипка Н., 2009

Досліджуються основні аспекти сучасних теорій і концепцій етнічності, аналізуються положення провідних наукових шкіл етнічності. На основі порівняльного аналізу західних наукових шкіл етнічності зроблено спробу розкрити особливості шкіл дослідження етнічності.

Main aspects of modern theories and conceptions of ethnicity is investigated, principles scientific schools of ethnicity is analyzed. On the base of analyses western scientific schools of ethnicity, was attempted to show particularities of ethnicities schools.

Етнічний ренесанс середини ХХ ст. започаткував гострі дискусії західних, а потім і вітчизняних вчених, навколо етнічної сфери суспільного життя. У західній політології існує безліч підходів, напрямків та шкіл дослідження етнічності. І хоча нічого принципово нового у галузі теоретичної етнології запропоновано не було, сам факт активної дискусії з проблем етнічності свідчать, що не можна вважати ту чи іншу точку зору, навіть якщо сьогодні вона визнається більшістю дослідників, остаточною.

Підвищена увага учених та політиків до етнонаціональних проблем свідчить про пошук найефективніших шляхів їхнього врегулювання. Аналізуючи міжетнічні відносини, скажімо в такому аспекті, як можливі шляхи подолання конфліктних ситуацій, напруги в національних відносинах тощо, бачимо що важливого значення набувають характеристики соціальної та етнокультурної сфери, в якій, власне, і здійснюються міжетнічні контакти, спілкування, зв'язок та взаємодія і проявляється соціальне, ідеологічне значення етнічності як для статусу тієї чи іншої групи, так і для етносоціальної ситуації загалом.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній політичній науці існує чимало досліджень, які розглядають етнічність, її роль, чинники, прояви у житті суспільства. Про це свідчить чимала кількість публікацій та існування багатьох відповідних шкіл та концепцій. Однак саме велика кількість підходів до тлумачення етнічності робить цю проблему доволі дискусійною. Серед зарубіжних дослідників насамперед потрібно згадати праці норвезького ученого Ф. Барта [4], Р. Шермерхорна [5], Е. Сміта, П'єра Ван Ден Берга [6]. В Україні дослідженнями проблеми а займаються В. Євтух [1], О. Картунов [2] та ін.

Мета роботи – дати загальну характеристику провідним науковим школам етнічності, а також розглянути основні положення сучасних концепцій етнічності.

Сама по собі етнічність є одним з чинників впливу на формування політичних інтересів і відповідно політичної боротьби. В американській етнологічній літературі поняття „етнічність” найчастіше використовується у значенні „характеру або якості етнічної групи”, тобто етнічність ніщо інше, як набір соціокультурних рис, які відрізняють одну етнічну групу від іншої. Таке визначення етнічності деякою мірою стає традиційним. Його витоки були закладені Максом Вебером. За його твердженням, етнічність – соціально детермінована категорія, що ґрунтується на релігії, мові, звичаях або фізичних рисах, які відрізняють одну етнічну групу від іншої, а також від таких категорій, як раса або клас [7, с. 387–392]. Начебто підсумовуючи більшість визначень етнічності, Р. Шермерхон запропонував таке: „Етнічність є синтетичним терміном, який належить до сплаву багатьох рис та компонентів, які становлять суть будь-якої етнічної групи”. Отже, етнічність об'єднує в собі загальні для усієї групи цінності, вірування, норми, смаки, свідомість... Однак слід підкреслити, що наведені визначення етнічності відображають концепцію самого терміна, іншими словами, вони характеризують явище у статичній – перераховують набір рис, притаманних тій чи іншій групі та пов'язаних з їхнім етнічним походженням. У нашому контексті, коли ми розглядаємо етнічність як концепцію етносоціального розвитку, важливішого значення набуває інше визначення етнічності Ф. Барта, що рідко зустрічається у зарубіжній літературі: „Етнічність – це суб'єктивний процес ідентифікації групи, в ході якого люди використовують етнічні категорії для свого визначення та взаємодії з іншими людьми; це форма соціальної організації культурних відмін, а етнічний кордон є визначником групи. При цьому особливого значення набувають ті культурні характеристики, яким група віддає перевагу. Під етнічною групою розуміється етнічна спільнота чи в значенні народу, чи якоїсь його частини”. Ф. Барт аналізує етнічні групи

та культурне розмаїття стосовно їх організаційних можливостей. При цьому етнічність розглядається в функціональному значенні як форма соціальної організації культурних відмінностей. Етнічна група формується системою уявлень людини як самокатегоризацією, так і ідентифікаціями інших до етнічних груп. У соціальному плані ці механізми є системою соціальних наказів. Концептуальний підхід Ф. Барта до необхідності етнічної і культурної відмінності ґрунтується не стільки на об'єктивно існуючих та історично успадкованих культурних ознаках етнічних груп, скільки на індивідуальній свідомості і обумовленій нею соціальній поведінці, що відображається в системі соціальних ролей [5, с. 150].

Це визначення також містить окремі характеристики етнонаціональних груп, однак при цьому воно показує їх у динаміці, у зв'язку з ідентифікацією їхніх членів і взаємодії представників різних етнонаціональних утворень, що в кінцевому підсумку вносить певну своєрідність у етносоціальний розвиток усього етнополітичного організму.

Еліс Кешмор, автор і упорядник поширеного на Заході „Словника расових і етнічних відносин”, дає власне визначення етнічності. Термін „етнічність”, зазначає вона, „вживається до народу або нації, а також групи людей, які свідомі свого спільного походження та спільних інтересів. Вони намагаються об'єднатись разом для того, щоб підкреслити свою єдність або спільну ідентичність як засобу виживання”. Однією з особливостей етнічності є те, що вона „може бути бажаною або недоречною”. Такої ж думки дотримується й інший американський дослідник Дж. Уїлсон, який наголошує, що етнічності – це передусім „групи за інтересами” (interest groups), тобто групи, об'єднані спільними економічними, екологічними, політичними й іншими інтересами і цілями [2, с. 55].

В. Євтух, аналізуючи концепції етносоціального розвитку США і Канади, вказує на найрозповсюдженіші концепції міжетнічних відносин, що впливають на процес формування сучасної етнонаціональної ситуації; їх можна поділити на концепції інтеграційного розвитку відносин і концепції конфліктного розвитку [1, с. 100]. Оскільки обидві формуються навколо одного і того самого феномена (етнічності – збереження етнічної самобутності, своєрідності багаточисленних компонентів етнічності), то здається цікавим у науковому плані вияснити витоки цього парадоксу. Ці концепції, за логікою, повинні виключати одна одну. Формування концепції інтеграційного розвитку міжетнічних відносин пов'язане з уявленнями західних учених, політиків про можливість інтеграції етнічних меншин у суспільство з панівною етнічною більшістю. Найактивніше ця концепція обговорювалася у західній етносоціологічній літературі, починаючи з середини 60-х років ХХ ст., хоча спроби осмислення інтеграційної взаємодії етносоціальних груп були і раніше.

В аналізі концепції інтеграційного розвитку міжетнічних відносин, зокрема у Р. Шермерхорна [5, с. 123], вона замикається на рівні відносин домінантності і підлеглості. Центральне місце посідає трактування наявності у сучасному індустріальному суспільстві етнічної своєрідності в її соціальному розвитку і прив'язаності до неї значної кількості громадян цього суспільства. Шермерхорн, зокрема вважає, що „етнічність – це не абсолютна характерна особливість, яку має або не має група, а мінлива і надзвичайно чутлива, вразлива суміш певних рис”. Прихильники концепції інтеграційного розвитку розглядають етнічну своєрідність як „залишкове” явище. На думку багатьох західних авторів, розвиток сучасного ринку праці неодмінно розмиває існуючу етнічну своєрідність, яка економічним прогресом зводиться до мінімуму і стає не такою помітною. Аргументом для більшості з них слугує твердження, що рушійним мотивом в орієнтації етнічних груп є пошук відповідного місця в економічній структурі. У цих пошуках етнічні характеристики втрачають для індивідуума своє значення, адже воно не відіграє жодної ролі у механізмі створення і розвитку ринку праці.

Подібні висновки цілком закономірні для прихильників концепції інтеграційного розвитку міжетнічних відносин, оскільки кінцеву ціль вони вбачають в інтеграції меншостей у більшість. Наявність етнічної своєрідності при цьому не сприяє досягненню такої мети, і західні дослідники, розвиваючи цю концепцію, ігнорують значення етнічного у соціальних процесах [1, с. 108].

Західні теоретики, такі як Ф. Барт, Ф. Нільсон, пов'язують перспективи інтеграційного розвитку міжетнічних відносин зі стабільністю. Аналіз умов стабільності дав змогу Ф. Барту виділити три групи поліетнічних систем, в яких:

- 1) групи займають певні ніші або сектори ділової активності;
- 2) групи залучені в одну і ту саму ділову активність, але розвивають її на певній території;
- 3) групи можуть займати різні та доповнювальні ніші [4, с. 153].

З наведеної класифікації зрозуміло, що постановка питання можлива лише в теоретичному плані. Концентрація виробництва у руках незначної кількості великих підприємців чи концернів не дає змогу проникати у промислову еліту представникам підлеглих етнонаціональних утворень. Маються на увазі не поодинокі випадки, а порівняно велика кількість таких представників, які змогли б забезпечити своїй групі, якщо не рівноправне співробітництво, то принаймні стабільне функціонування своїх ніш ділової активності, тобто функціонування ніш,

заповнених представниками груп, які забезпечують задоволення своїх потреб, у тому числі пов'язаних з етнічним походженням. Схему Ф. Барта необхідно розглядати як досить умовну, яка може бути втілена у життя лише за певних умов і на короткий термін. Варто зазначити, що Ф. Барт, як і інші американські автори (Р. Шермерхорн, Ф. Нільсен, Е. Лайфер), не розглядає концепцію інтеграційного розвитку міжетнічних відносин як єдино можливу. Значна увага приділяється розповсюдженішій концепції конфліктного розвитку, яка реально відображає сучасну етнонаціональну ситуацію, зокрема стан міжетнічних відносин.

Розроблення теорії конфлікту саме в аспекті, що передувало появі концепції конфлікту у міжетнічних відносинах, почалось в американській соціології у 30-ті роки ХХ ст. і продовжувалось у 40-ві. У самій назві концепції відображено конфліктну сторону міжетнічних відносин. Суть її полягає у тому, що, аналізуючи феномен міжетнічних відносин, вона виходить з прагнення різних етнонаціональних груп зайняти одні і ті самі ніші ділової активності. За С. Ліберзоном, вже сама наявність тієї чи іншої етнічної групи у поліетнічному суспільстві є важливим джерелом конфліктності [2, с. 15]. Конфлікт виникає переважно там, де існує економічна нерівність. З точки зору теорії силового конфлікту усі етнічні групи „перебувають у бойовій позиції, відстоюючи своє право на життя”. На ґрунті економічного конфлікту посилюється конфлікт і в інших сферах, наприклад, в етнокультурній. Хоча дослідники і фіксують значення економічного чинника, все ж основну свою увагу вони концентрують на психоповедінкових критеріях, характеризуючи тим самим, власне, сам конфлікт.

У сучасній етнополітології існує багато різноманітних напрямків та шкіл дослідження етнічності.

О. Картунов поділяє ці школи на дві великі групи: марксистські та немарксистські. Для основоположників марксизму, захоплених теорією класів та класової боротьби, етнічність була не більш як „племінною спільнотою”, „стадом”. В.І. Ленін лише один раз скористався термінами „етнографія”, „етнографічний” лише для того, щоб розкритикувати своїх опонентів. Відомий американський дослідник П'єр Ван Ден Берг писав в одній із своїх статей: „Найбільша помилка марксизму при підході до етнічності полягає у тому, що він вважає її епіфеноменом і архаїзмом”. Пізніше у своїй монографії „Етнічний феномен” він уточнює: „Марксистки розглядали етнічність як епіфеномен, хибну свідомість, яка маскує класові інтереси, містифікацію правлячого класу з метою запобігти зростанню класової свідомості” [8, с. 16].

Серед майже півтора десятка немарксистських шкіл етнічності, або ж „західних”, до найвпливовіших О. Картунов відносить такі: 1) примордіалістська; 2) інвентціоністська; 3) сервайвелістська; 4) еволюціоністська; 5) асиміляціоністська; 6) інтеграціоністська тощо. Але найбільший інтерес з науково-теоретичної та методологічної точок зору, на думку ученого, становлять три школи: примордіалістська, інвентціоністська та еволюціоністська.

Послідовники примордіалістської школи (в перекладі з англ. – „первісний, споконвічний”) доводять, що :

- 1) початковими, вихідними „клітинками”, „цеглинками” існуючих етнічностей є „прадавні кровно-родинні спільноти”;
- 2) етнічні особливості мають „природжений характер” і передаються від покоління до покоління;
- 3) „етнічні узи” є найважливішими за будь-які „узи” і етнічна ідентичність є головною серед усіх інших ідентичностей;
- 4) етнічна ідентичність є успадкованою і задовольняє „глибинні природні людські потреби”;
- 5) етнічність – це споконвічний, природний, реальний, усталений і загалом позитивний феномен, в основі якого лежить спільне походження.

Прихильники цієї школи вважають, що національне почуття, що поділяє людей на „своїх” та „чужих”, є таким самим інстинктом, в біологічному походженні якого потрібно розібратись перед тим, як обговорювати політичний зміст і можливість раціоналізації національного інтересу [3, с. 42].

Назва інвентціоністської школи походить від англ. „to invent” – вигадувати, уявний, її ще називають модерністською та / чи ситуаціоністською. Основні теоретичні положення цієї школи є такими:

- 1) етнічність є винайденим, уявним, вигаданим феноменом, оскільки „її члени не можуть бути знайомі особисто чи навіть чути один про одного”;
- 2) етнічність має мінливий характер, оскільки може і посилюватися, і послаблюватися, і завмирати, і відроджуватися;
- 3) етнічність має набутий і ситуаційний характер, оскільки люди можуть, залежно від ситуації, приховувати чи демонструвати свою етнічність, а за потреби і замінювати її;
- 4) етнічність є чимось похідним від соціального, породженням процесу модернізації, реакцією на процеси глобалізації, універсалізації чи стандартизації;
- 5) етнічна ідентичність є лише однією із багатьох ідентичностей, притаманних людині.

Назва сервайвелістської школи походить від англ. дієслова „to survive” – „виживати”. Прихильники цієї школи, до якої належить більшість згадуваних примордіалістів, вважають, що етнічності існували, існують і

будуть існувати попри усі кризи й потрясіння, через які ще має пройти людство. Вони припускають, що етнічність може набрати інших форм, але вона ніколи не зникне. Ці учені, наприклад, стверджують, що етнічні групи в поліетнічній державі не лише не зникають, а й впливають на соціальне, культурне, економічне життя усього суспільства. Одні з них, розглядаючи еволюцію етнічних груп та їхню властивість адаптуватися до умов існування, бачать безумовне збереження груп як таких (однак при цьому вони не виключають значних втрат специфічних рис етнопонаціональних груп). В об'єктивній необхідності змін провідну роль, на їхню думку, відіграють соціальні умови. Представники іншого крила сервайвелістської школи вважають, що вихідною базою для збереження специфічних рис етнічної групи є етнічна культура та прагнення груп виділитися, залишаючи незмінними власні психолого-оцінні атрибути.

О. Картунов, погоджуючись із думкою послідовників згаданої школи, зазначає, що теоретичні положення сервайвелістів більш коректні і адекватніше відображають сучасний стан та найближче майбутнє людства.

Представники еволюціоністської школи, серед яких опинилася більша частина інвентціоністів, навпаки, вважають, що етнічність є анахронізмом, пережитком минулого, гальмом суспільного розвитку. За їх переконаннями, етнічності з часом зникнуть взагалі, а етнічне походження, мова, символи тощо та інші етнічні ознаки не будуть мати жодного значення [2, с. 18–19].

Повертаючись до тлумачень змісту того чи іншого поняття, необхідно зазначити, що його можна визначити, лише розглядаючи у взаємозв'язку з іншими категоріями. Якщо розглядати етнополітичні поняття, потрібно насамперед виходити з того, що етнополітологія є наукою про сутність, характер і форми існування та розвитку етносів (націй, національних, етнічних груп), їх роль і місце в історії людства та політичному житті суспільства, про їх відносини з органами влади та державою загалом. Що ж стосується різноманітних шкіл етнічності, то очевидно є необхідність не пошуку кращих серед них, а розроблення загальної теорії етнічності, що сприятиме пошуку ефективних шляхів подолання конфліктних ситуацій та зменшенню напруги у національних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Свтух В. Концепції етносоціального розвитку США і Канади: типологія, традиції, еволюція / АН УССР. Ін-т соц. і економ. проблем заруб. стран. – К.: Наук. думка, 1991. – 354 с.
2. Картунов О. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: Навчальний посібник. – К.: Університет економіки та права „КРОК”, 2007. – 192 с.
3. Цюрупов А.И. Национальный инстинкт как предмет научного исследования // Полис. – 1997. – №1. – С. 39–42.
4. Barth F. Ethnic groups and boundaries: the social organization of cultural difference. – Boston, 1969.
5. Schermerhorn R. Comparative Ethnic Relations. – Chicago – London, 1978.
6. Van Den Bergh P. Ethnic Pluralism in industrial societies // Ethnicity. – 1976. – Vol.3 – № 3.
7. Weber M. Economy and society. – Vol.1 / Ed. G. Roth, C. Wittich. – Berkeley, 1978.

УДК 327(477)(=512.19)

О. Щерба

Львівський інститут Сухопутних військ
Національного університету «Львівська політехніка»

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІЖДЕРЖАВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

© Щерба О., 2009

Проаналізовано місце і роль кримськотатарської спільноти у зовнішній політиці України, її значення під час формування міждержавних відносин України.

The place and role of Crimean Tatars association in the foreign policy of Ukraine and its value at forming of intergovernmental relation of Ukraine are analyzed in the article.

Актуальність теми зумовлена важливістю кримськотатарського питання у комплексі внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів України. Етнічні спільноти тією чи іншою мірою впливають на розвиток зовнішньополітичних відносин між державами. Вони можуть сприяти налагодженню добросусідських та